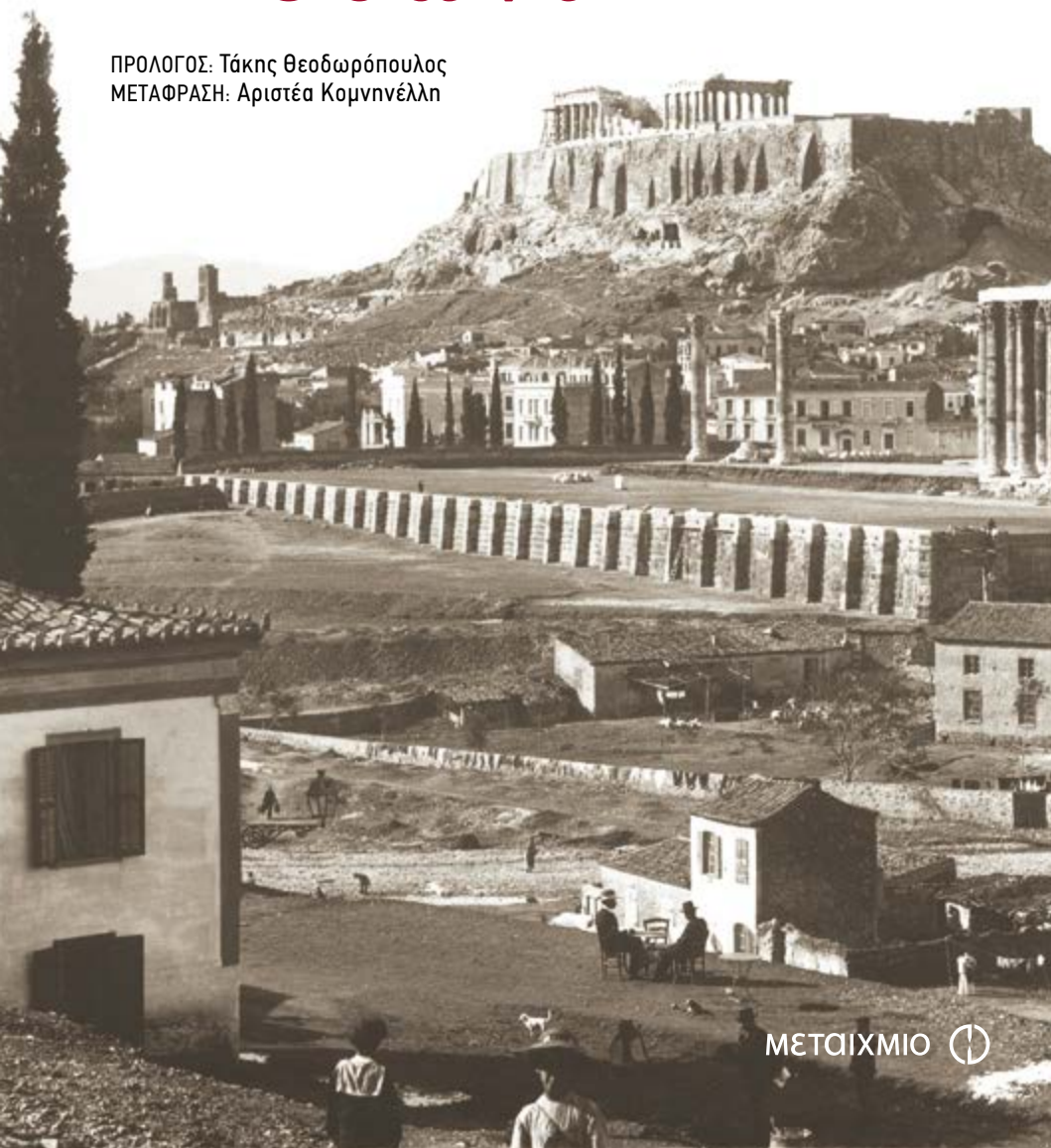

ΕΝΤΜΟΝΤ ΑΜΠΟΥ

Η Ελλάδα του Όθωνα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: Τάκης Θεοδωρόπουλος

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Αριστέα Κομνηνέλλη

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η χώρα

I

Η ιδέα που έχουμε για την Ελλάδα – Δυο επιφυλακτικοί συνταξιδιώτες – Η πρώτη εικόνα που αντικρίζουμε είναι κάπως ανησυχητική – Η Σύρα

Την 1η Φεβρουαρίου 1852 επιβιβάζομαι στο πλοίο «Λυκούργος» που βρισκόταν στη Μασσαλία και στις 9 του μηνός κατέβαινα στον Πειραιά. Η Ανατολή μπορεί να μας φαίνεται τόπος μακρινός, αλλά και τα δικά μας περίχωρα δεν είναι τόσο κοντά όσο νομίζουμε: Η Αθήνα από το Παρίσι είναι εννέα μέρες ταξίδι, και ο χρόνος και το χρήμα που δαπάνησα για να φτάσω μέχρι τον βασιλιά Όθωνα και την πρωτεύουσά του ήταν τρεις φορές λιγότερα από όσα χρειαζόταν η Μαντάμ ντε Σεβινιέ¹ για να πάει στην κόρη της στο Γκρινιάν. Αν κάποιος αναγνώστης δεν θέλει να μπει στον κόπο να ξεφυλλίσει αυτό το βιβλίο ή αν, αντιθέτως, θα χαρεί να το επαληθεύσει, τον συμβουλεύω να απευθυνθεί στην εταιρεία Μεσαζερί Ενπεριάλ,² η οποία διαθέτει εξαιρετικές άμαξες που πηγαίνουν μέχρι τη Μασσαλία σε τριάντα έξι ώρες, καθώς και πολύ καλά πλοία που κάνουν το ταξίδι προς την Ελλάδα, με άνεση, σε οκτώ μέρες.*

Στο Παρίσι, στη Μασσαλία και παντού όπου αποχαιρετούσα τους φίλους μου, εκείνοι έσπευδαν να με παρηγορήσουν για τη μακρόχρονη απουσία μου: «Θα δείτε, πάντως, μια όμορφη χώρα!»

---

* Η ταχύτητα των μέσων μεταφοράς έχει κάνει τέτοια πρόοδο τον τελευταίο χρόνο που μπορείς να πας από το Λούβρο στην Ακρόπολη σε επτά μέρες. (Σημείωση της δεύτερης έκδοσης.)

Έτσι έλεγα κι εγώ στον εαυτό μου. Το όνομα της Ελλάδας, περισσότερο ακόμα και από το όνομα της Ισπανίας ή της Ιταλίας, υποσχεται πολλά. Δεν θα βρείτε νέο άνθρωπο που να μην του φέρνει στον νου την ομορφιά, το φως και την ευδαιμονία. Ονειρεύονται την Ελλάδα ακόμα και οι κακοί μαθητές, εκείνοι που αναθεματίζουν ανερυθρίαστα την ελληνική ιστορία και τη μετάφραση ελληνικών κειμένων, και τους παίρνει ο ύπνος πάνω στο ελληνικό λεξικό. Περίμενα να βρω έναν ασυννέφιαστο ουρανό, μια αρυτίδωτη θάλασσα, μια άνοιξη δίχως τέλος και, κυρίως, διαυγείς ποταμούς και δροσερά και σκιερά μέρη: οι έλληνες ποιητές έχουν τόσο αισθαντικά μιλήσει για τη δροσιά και τη σκιά! Δεν σκεφτόμουν τότε πως τα καλά που περισσότερο επαινούμε δεν είναι εκείνα που έχουμε αλλά εκείνα που επιθυμούμε.

Έκανα τον διάπλου με δυο ανθυποπλοίαρχους που πήγαιναν στη ναυτική βάση της Ανατολής, και τον ναύαρχο Ρομέν Ντεφоссέ. Αυτοί οι κύριοι γελούσαν πολύ με τη φαντασιοπληξία μου σχετικά με την Ελλάδα: ο ένας είχε δει τη χώρα με τα μάτια του· ο άλλος την ήξερε λες και την είχε δει. Όλες οι τραπεζαρίες των αξιωματικών στα κρατικά πλοία είναι κανονικό γραφείο πληροφοριών που γνωρίζουν επακριβώς όλες τις δυνατότητες διασκέδασης και απόλαυσης που μπορεί να προσφέρει κάθε γωνιά του κόσμου, από τη Νέα Γη έως την Ταϊτή. Κατά τους πολύωρους περιπάτους μας στη γέφυρα, οι δύο συνταξιδιώτες μου, ο ένας περισσότερο από τον άλλο, εξανέμιζαν τις αυταπάτες μου με μια ζέση αποκαρδιωτική, και μου γκρέμιζαν όλες εκείνες τις μεγάλες προσδοκίες μου λες και ράβδιζαν καρυδιές τον Σεπτέμβριο. «Μα» μου έλεγαν «πηγαίνετε στην Ελλάδα χωρίς να σας αναγκάζει κανείς; Περίεργα ορίζετε εσείς την ευχαρίστηση! Φανταστείτε βουβά δίχως δέντρα, πεδιάδες δίχως χορτάρι, ποτάμια δίχως νερό,

έναν ήλιο δίχως οίκτο, μια σκόνη δίχως έλεος, έναν τόπο όπου τα λαχανικά φυτρώνουν ψημένα, όπου οι κότες γεννούν σφιχτά αυγά, όπου οι κήποι είναι δίχως φύλλα, όπου το πράσινο χρώμα έχει οβηπστεί από το ουράνιο τόξο, όπου τα κουρασμένα μάτια σας θα ψάχνουν πρασινάδα και δεν θα βρίσκουν ούτε μαρούλι να ξεκουραστούν!»

Και ενόσω γίνονταν αυτές οι κουβέντες, διέκρινα τα ελληνικά χρώματα. Η πρώτη εικόνα που αντίκρισα ήταν μάλλον ανησυχπητική. Δεν πιστεύω να υπάρχει στον κόσμο πιο άγονη και ξερή έρμημος από τις δυο χερσονήσους στον νότιο Μοριά που καταλήγουν στο ακρωτήριο του Μαλέα και του Ματαπά.³ Ο τόπος αυτός, που τον ονομάζουν Μάνη, φαίνεται εγκαταλελειμμένος από θεούς και ανθρώπους. Άδικα κούραζα τα μάτια μου, το μόνο που έβλεπα ήταν κοκκινωποί βράχοι όπου δεν υπήρχε μήτε σπίτι μήτε δέντρο· μια λεπτή βροχή σκοτείνιαζε ουρανό και στεριά, και τίποτα δεν μπορούσε να με κάνει να μαντέψω ότι αυτές οι κακομοιρες μεγάλες πέτρες, οι τόσο θλιβερές όταν τις βλέπεις μέσα στην ομίχλη του Φεβρουαρίου, αστράφτουν με μια ασύγκριτη ομορφιά όταν πέφτει πάνω τους μια νλιαχτίδα.

Η βροχή μάς ακολούθησε μέχρι τη Σύρα, χωρίς ωστόσο να μας κρύψει τη θέα των ακτών· και θυμάμαι μάλιστα πως μου έδειξαν στον ορίζοντα την κορυφή του Ταϋγέτου. Η γη έμοιαζε πάντα το ίδιο άγονη. Πού και πού περνούσαν από μπροστά μας κάποια θλιβερά χωριά χωρίς κήπους, χωρίς περιβόλια, χωρίς όλη αυτή την πρασινάδα και τα λουλούδια που περιστοιχίζουν και στολίζουν τα χωριά της Γαλλίας.

Γνώρισα αρκετούς ταξιδιώτες που είχαν δει την Ελλάδα χωρίς να εγκαταλείψουν τη γέφυρα του πλοίου που τους πήγαινε στη Σμύρνη ή στην Κωνσταντινούπολη. Όλοι ανεξαιρέτως ισχυρίζο-

νταν ότι ο τόπος είναι άγονος. Ορισμένοι είχαν αποβιβαστεί για μία ή δύο ώρες στη Σύρα και είχαν πειστεί πως στην Ελλάδα δέντρο δεν υπήρχε. Ομολογώ πως η Σύρα δεν είναι κανένας επίγειος παράδεισος: δεν βλέπεις ούτε ποτάμι ούτε ποταμάκι, ούτε καν ρυάκι, και το νερό πωλείται ένα λεπτό το ποτήρι. Τα λίγα δέντρα που αφήνει να βλαστήσουν στις πεδιάδες της, μακριά από τους ανέμους της θάλασσας, δεν είναι ορατά για τον περαστικό ταξιδιώτη· αλλά δεν πρέπει να κρίνουμε την ενδοχώρα από τις ακτές ούτε το ηπειρωτικό τμήμα από τα νησιά.

II

Ο λαμπροστόλιτος⁴ Αντώνιος – Η Αττική τον Φεβρουάριο μήνα – Ο ουρανός και η θάλασσα – Ο Πειραιάς και ο δρόμος της Αθήνας

Στον δρόμο για τη Σύρα, αφήσαμε το «Λυκούργος», που συνέχισε την πορεία του για τη Σμύρνη, και αποβιβαστήκαμε σε ένα άλλο πλοίο της εταιρείας, το «Ευρώτας», που θα μας κατέβαζε στον Πειραιά. Ετοιμαζόμουν να περάσω από το ένα πλοίο στο άλλο, και προσπαθούσα να συνεννοηθώ όσο καλύτερα μπορούσα, κάκιστα δηλαδή, με τον έλληνα βαρκάρη που θα μετέφερε τις αποσκευές μου, όταν άκουσα μια άγνωστη φωνή να με φωνάζει στα γαλλικά. Ένας άνδρας γύρω στα σαράντα, ευπαρουσίαστος, επιβλητικός και με υπέροχη φορεσιά, είχε πλευρίσει το «Λυκούργος» με ένα τετράκωπο πλεούμενο. Εκείνος ήταν που, μ' έναν αέρα όλο αρχοντιά, ρωτούσε τον καπετάνιο αν βρισκόμουν πάνω στο πλοίο. Ο άρχοντας αυτός φορούσε ένα πολύ όμορφο κόκκινο φέσι, μια πολύ όμορφη άσπρη φούστα και είχε τόσο χρυσάφι στο γιλέκο, στις περικνημίδες και στη ζώνη που διόλου δεν αμφέβα-

λα πως επρόκειτο για κάποιο σημαντικό πρόσωπο του κράτους. Οι δυο μου αξιωματικοί του ναυτικού υποστήριζαν πως ο βασιλιάς, ο οποίος είχε πληροφορηθεί τα αισθήματα θαυμασμού που έτρεφα για το βασιλείο του, είχε στείλει τον υπασπιστή του, τουλάχιστον, να με προϋπαντήσει. Όταν ο ευγενής αυτός ήρθε πια κοντά μου και τον χαιρέτησα με όλο τον σεβασμό που απαιτούσε η θέση του, μου παρέδωσε ευγενικά ένα γράμμα διπλωμένο στα τέσσερα. Του ζήτησα την άδεια να το διαβάσω. Ορίστε λοιπόν τι διάβασα:

«Σας συστήνω τον Αντώνιο· είναι καλός υπηρέτης και θα σας απαλλάξει από την έγνοια της βάρκας, του τελωνείου και της άμαξας».

Έσπευσα να εμπιστευτώ το πανωφόρι μου σε αυτό τον έκπτωτο άρχοντα, που με υπηρέτησε πιστά για δέκα ή δώδεκα ώρες, φρόντισε για τη μεταφορά των αποσκευών μου καθώς και τη δική μου, ανέλαβε να δωροδοκήσει, με ένα φράγκο, την ευάλωτη εντιμότητα του τελώνη και με άφησε σώο και αβλαβή στην πόρτα του σπιτιού μας. Οι ταξιδιώτες που έρχονται στην Ελλάδα χωρίς να γνωρίζουν ελληνικά δεν χρειάζεται να ανησυχούν: θα βρουν, από τη Σύρα κιόλας, όχι μόνο τον Αντώνιο αλλά πέντε κι έξι υπηρέτες το ίδιο χρυσοστολισμένους που μιλούν γαλλικά, αγγλικά και ιταλικά, και θα τους οδηγήσουν, χωρίς να τους κλέψουν και πολύ, σε ένα ξενοδοχείο της πόλης.

Οκτώ ώρες αφότου αφήσαμε τη Σύρα, ανακαλύπταμε την πεδιάδα των Αθηνών. Η βροχή είχε σταματήσει, τα σύννεφα είχαν ως διά μαγείας εξαφανιστεί, και ο ουρανός ήταν τόσο καθαρός σαν τον δικό μας ήλιο στη Γαλλία τις ομορφότερες μέρες του Ιουλίου. Το νερό της θάλασσας είχε ένα αυθεντικό κυανό χρώμα, σκοτεινό και βαθύ, και γλιστρούσε στις δύο πλευρές του πλοίου

λες και ήταν ένα παχύ όλο πτυχώσεις βελούδο. Πλέαμε καταμεσής αυτού του κόλπου, του πιο διάσημου στον κόσμο, ο οποίος είδε να γεννιέται και να ανθίζει η Αθήνα, η Ελευσίνα, τα Μέγαρα, η Κόρινθος, η Αίγινα, όλη η δόξα της Ελλάδας. Αφήναμε πίσω μας την Αίγινα και τα βουνά του Μοριά, οι χιονισμένες κορυφές των οποίων φαίνονται καθαρά στον ορίζοντα· τα βράχια της Σαλαμίνας υψώνονταν στα αριστερά μας τόσο γυμνά και άγωνα όσο και οι ακτές της Μάνης, ενώ μπροστά μας απλωνόταν μια πεδιάδα έξι λεύγες μήκος και δέκα πλάτος: ήταν η πεδιάδα των Αθηνών. Την κλείνει, από τη μία πλευρά, ο Υμηττός, ένα θλιβερό βουνό με όγκους στρογγυλούς και μαλακούς, με χρώματα μουντά και γκριζα. Ούτε ένα δέντρο ούτε ένας θάμνος· μόλις που μπορεί να θρέψει καμιά εκατοστή μελίτσια, που δίνουν, όπως και παλιά, ένα υπέροχο μέλι. Απέναντι από τον Υμηττό ορθώνεται η Πάρνηθα, που θαρρείς πως τη σχεδίασε τοπιογράφος έτσι που είναι καθαρές οι γραμμές της και έντονο το περίγραμμά της, ενώ τα έλατα και η μεγάλη χαράδρα που την κόβει στη μέση της προσδίδουν μια άγρια και γνήσια μοναδικότητα. Ανάμεσα από τα δύο αυτά βουνά, στο βάθος της πεδιάδας απλώνεται, σαν αέτωμα, η Πεντέλη, που έδινε και εξακολουθεί να δίνει ακόμη το ωραιότερο μάρμαρο για τους γλύπτες. Στη μέση της πεδιάδας υψώνονται κάποιοι βράχοι που περικλείουν και προστατεύουν την πόλη: είναι ο Λυκαβηττός, ο λόφος των Μουσών, ο Άρειος Πάγος, και πάνω απ' όλα η Ακρόπολη, ο ωραιότερος και διασημότερος απ' όλους. Ο ταξιδιώτης που πλησιάζει στον Πειραιά δεν βλέπει τη σύγχρονη Αθήνα, τα μάτια του όμως αντικρίζουν έκπληκτα την Ακρόπολη και τα γιγάντια ερείπια που τη στεφανώνουν. Στην Ελλάδα το παρελθόν πάντα θα αδικεί το παρόν.

Ο Πειραιάς είναι ένα χωριό τεσσάρων ή πέντε χιλιάδων ψυ-

χών όλο ταβέρνες και αποθήκες.* Ένας δρόμος περίπου επτά χιλιομέτρων τον ενώνει με την πόλη. Ο δρόμος αυτός συντηρείται κάπως· είναι, όμως, όλο λάσπη τον χειμώνα και σκόνη το καλοκαίρι. Σε λίγα μόνο σημεία βρίσκεις στις άκρες κάποιες ψηλές λεύκες ενός ιδιαίτερου είδους, πιο ανθεκτικές και με κλαδιά πιο μακριά και πυκνά από τις δικές μας, που το φύλλωμά τους φέρει από την κάτω πλευρά ένα ελαφρύ χνούδι. Στην αρχή συναντάς μόνο άγονες εκτάσεις, που στα δεξιά μπερδεύονται με τους βάλτους του Φαλήρου. Στο ένα τέταρτο της λεύγας από τον Πειραιά, αρχίζεις να βλέπεις λίγα αμπέλια και αμυγδαλιές· λίγο πιο μακριά, ο δρόμος περνά πάνω από ένα αδιόρατο ποταμάκι· ο Αντώνιος με πληροφόρησε ότι είναι ο Κηφισός. Από εκείνο το σημείο ο δρόμος ομορφαίνει κάπως· περνά από ένα δάσος με ελιές, που άλλοτε περιέβαλλε την πόλη, αλλά που ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας και ο βαρύς χειμώνας του 1849-1850 κατέστρεψαν σταδιακά. Τα μεγάλα αυτά δέντρα με τους κόμπους στον κορμό και το χλωμό και αδύνατο φύλλωμα είναι η μόνη πρασινάδα που βλέπεις τον χειμώνα στην πεδιάδα των Αθηνών. Το καλοκαίρι το τοπίο δεν είναι πιο χαρούμενο. Μπορεί οι συκιές να απλώνουν τα πλατιά και εύρωστα φύλλα τους και τα κλήματα που αναρριχώνται λίγα πόδια πάνω από το έδαφος να φορτώνονται με φύλλα και καρπούς, αλλά μια παχιά σκόνη που ο αέρας τη σηκώνει σε μεγάλους στροβίλους καλύπτει τα πάντα με μια ομοιόμορφη απόχρωση και δίνει ακόμα και στην ευφορία της γης μια όψη ερήμου. Την άνοιξη είναι που πρέπει να δεις την Αττική σε

---

* Οι στρατιώτες μας καθάρισαν τους δρόμους του Πειραιά· έφτιαξαν, μάλιστα, και κήπους. Ο πατριωτισμός των Ελλήνων θα ξαναβάλει τα πράγματα στη θέση τους, όταν οι στρατιώτες μας φύγουν. (Σημείωση της δεύτερης έκδοσης.)

όλη της τη λάμψη, όταν οι ανεμώνες, ψηλές σαν τις τουλίπες των δικών μας κήπων, μπερδεύουν μεταξύ τους τα τόσα διαφορετικά και λαμπερά χρώματά τους· όταν οι μέλισσες που κατεβαίνουν από τον Υμηπτό βουίζουν μέσα στους ασφόδελους· όταν οι τσίχλες τιτιβίζουν μέσα στις ελιές· όταν το νέο φύλλωμα δεν το έχει ακόμη σκεπάσει η σκόνη· όταν το χορτάρι, που θα χαθεί στα τέλη Μαΐου, φυτρώνει πράσινο και πυκνό παντού όπου βρίσκει λίγο χώμα· και όταν τα ψηλά κριθάρια, ανακατεμένα με λουλούδια, κυματίζουν στην αύρα της θάλασσας. Ένα φως λευκό και εκτυφλωτικό φωτίζει τη γη και κάνει τη φαντασία να συλλάβει εκείνο το θείο φως που περιβάλλει τους ήρωες στα Ηλύσια Πεδία. Ο αέρας είναι τόσο καθαρός και διαυγής που νομίζεις πως αρκεί να απλώσεις το χέρι σου και θα αγγίξεις τα πιο μακρινά βουνά· μεταφέρει όλους τους ήχους τόσο καθαρά που ακούς τα κουδούνια των προβάτων που περνούν μισή λεύγα μακριά και την κλαγγή των μεγάλων αετών που χάνονται στην απεραντοσύνη του ουρανού.

III

Το κλίμα της Ελλάδας: αφόρπιτες ζέστες και τρομερά κρύα – Ο βόρειος άνεμος και ο σιρόκος – Μια πρώτη ανοιξιάτικη μέρα – Σύγκριση ανάμεσα στις διαφορετικές επαρχίες της Ελλάδας – Ο τόπος δεν είναι καλός για την υγεία

Αλλά αυτός ο τόσο όμορφος ουρανός κρύβει τα πιο περίεργα καπρίτσια. Θυμάμαι ότι τη μέρα της άφιξής μου στην Αθήνα ήθελα, πριν από το γεύμα, να σκαρφαλώσω στην κορυφή του Υμηπτού· και με έκπληξη έμαθα ότι το βουνό αυτό, που φαινόταν τόσο

κοντά μας, ήταν από το σπίτι μας δυο ώρες δρόμος και περισσότερο. Ο καιρός φαινόταν καλός. Προς το μεσημέρι, άρχισε να φυσά ο νοτιοδυτικός άνεμος: είναι ο περίφημος σιρόκος, ο τόσο τρομερός στις ερήμους της Αφρικής, που κάνει αισθητή την παρουσία του όχι μόνο στην Αθήνα αλλά μέχρι και τη Ρώμη. Η ατμόσφαιρα σκοτεινίασε ανεπαίσθητα· λίγα άσπρα σύννεφα με κάποιες γκρίζες πινελιές μαζεύτηκαν στον ορίζοντα· όλα τριγύρω άρχισαν να θαμπώνουν, ενώ οι ήχοι έχασαν την καθαρότητά τους· δεν ξέρω τι ήταν εκείνο το αποπνικτικό που φαινόταν να πλακώνει τη γη. Ένιωθα μια άγνωστη κόπωση να με κυριεύει και να εκμηδενίζει τις δυνάμεις μου. Την επόμενη μέρα ήταν η σειρά του βοριά· τον καταλαβαίνεις κυρίως από τον δυνατό, σκληρό και συριστικό ήχο του· έσειε τα δέντρα, χτυπούσε τα σπίτια τόσο που νόμιζες πως θα τα γκρεμίσει, και, κυρίως, είχε φέρει μαζί του από τα χιόνια της Θράκης ένα τόσο δυνατό και τσουχτερό κρύο που μας έκανε να τρέμουμε στη γωνιά της φωτιάς κουκουλωμένοι στα πανωφόρια μας. Ευτυχώς ο βόρειος άνεμος δεν φυσά κάθε μέρα: πέρασα στην Αθήνα έναν χειμώνα που δεν έδειξε τα δόντια του ούτε δεκαπέντε φορές καλά καλά· μα όταν πιάνει, είναι φοβερός. Στις 21 Μαρτίου 1852, τη μέρα που ξεκινά η άνοιξη στα ημερολόγια, υποχρεωθήκαμε να φάμε με φως, με κλειστά τα παραθυρόφυλλα, τις κουρτίνες τραβηγμένες, και με μια μεγάλη φωτιά να καίει· κρυώναμε. Οι Αθηναίοι, με δεκαπέντε μέρες βοριά, έχουν όλο τον χειμώνα που έχουμε εμείς σε τέσσερις μήνες. Ο ουρανός όμως τους διώχνει τον πάγο ενώ το χιόνι το έχουν μόνο ακουστά. Μια φορά στα είκοσι χρόνια έπεσε πάγος στην πεδιάδα των Αθηνών και το θερμόμετρο κατέβηκε δύο βαθμούς κάτω από το μηδέν. Ήταν τον Ιανουάριο του 1850, κατά τον αποκλεισμό του ναυάρχου Πάρκερ: το κρύο και ο πόλεμος, δύο φοβερές μάστιγες, χτύπησαν

ταυτόχρονα τον δυστυχισμένο αυτόν τόπο. Σε μία νύχτα ζώα και δέντρα χάθηκαν κατά χιλιάδες: ούτε τα ζώα ούτε τα δέντρα είχαν αντοχή στο κρύο.

Η Αθήνα είναι ίσως η πόλη της Ελλάδας με τις λιγότερες βροχές· δεν πρέπει επομένως να μας κάνει εντύπωση που η Αττική είναι πιο ξερή από τη Λακωνία, την Αργολίδα ή τη Βοιωτία. Οι εξοχές της Σπάρτης γεννούν μια βλάστηση ρωμαλέα, όπως είναι και οι Λακεδαιμόνιοι· ο κάμπος του Άργους είναι πλούσιος αλλά άχαρος, και η εξαιρετική ευφορία τού προσδίδει κάτι το ιδιαίτερα άξεστο, που θυμίζει τον επιδεικτικό πλούτο του Αγαμέμνονα· η ευφορία από το παχύ έδαφος των ελών δίπλα στη Θήβα κρύβει κάτι το βοιωτικό·⁵ ο κάμπος της Αττικής είναι κομψότεχνημα από κάθε άποψη, λεπτός σε όλες του τις γραμμές, με κάτι το αρχοντικό και στεγνό και μια λιτή κομψότητα όπως και ο όλο χάρη και λεπτότητα λαός που εξέθρεψε.

Η Ελλάδα είναι ένας τόπος ανθυγιεινός· οι εύφορες πεδιάδες, οι τραχείς βράχοι, οι γελαστές ακρογιαλιές, όλα κρύβουν πίσω τους τον πυρετό· αν αναπνέεις κάτω από τις πορτοκαλιές έναν αέρα μεθυστικό, δηλητηριάζεσαι· λες και στη γηραιά αυτή Ανατολή ακόμα κι ο αέρας βρίσκεται σε αποσύνθεση. Η άνοιξη και το φθινόπωρο φέρνουν σε όλη τη χώρα περιοδικούς πυρετούς. Εξαιτίας τους, τα παιδιά πεθαίνουν, οι άνθρωποι υποφέρουν. Χρειάζονται μερικά εκατομμύρια για να αποξηρανθούν οι βάλτοι, να εξυγιανθεί ο τόπος και να σωθεί όλος ο λαός. Ευτυχώς, η ελληνική φυλή έχει τέτοιο σφρίγος, που ο πυρετός μόνο τα παιδιά σκοτώνει: οι ενήλικες έχουν κάποιες κρίσεις την άνοιξη· τους πέφτει ο πυρετός και τον ξεχνούν μέχρι το φθινόπωρο.

IV

Πρώτη εκδρομή – Πώς μαθαίνεις νέα ελληνικά – Ο καθηγητής μου είναι ο άνθρωπος που γυαλίζει τις μπότες μου – Ταξίδι στην Αίγινα με τον Γκαρνιέ⁶ – Γινόμαστε θέαμα για τους Αιγινίτες – Το τοπίο

Μπορεί να φτάνεις εύκολα στις όχθες του Κηφισού και του Ιλίου, αλλά είναι δύσκολο να εισέλθεις στην ενδοχώρα· ακόμα και αυτή η εκπληκτική εταιρεία Μεσαζερί Ενπεριάλ, παρά την καλή της θέληση, δεν μπορεί να μας μεταφέρει ούτε στη Σπάρτη ούτε στη Θήβα· αλλά και οι περισσότεροι ξένοι αρκούνται να δουν την Αττική, και κρίνουν, εντέλει, και την υπόλοιπη Ελλάδα μόνο από τον κάμπο των Αθηνών. Τους λυπάμαι: δεν θα γνωρίσουν ποτέ τη μεθυστική κόπωση και τη γλυκιά αποκαρδίωση μιας μακράς διαδρομής σε αυτή την παράξενη χώρα. Την άνοιξη και το φθινόπωρο είναι που πρέπει να ξεκινήσει κανείς το ταξίδι, όταν οι χείμαρροι δεν έχουν νερό. Περισσότερο προσφέρονται ο Μάιος και ο Οκτώβριος· τον Ιούνιο είναι πολύ αργά, ενώ τον Σεπτέμβριο πολύ νωρίς· αν πάρετε τους δρόμους κάτω από τον καλοκαιρινό ήλιο, κινδυνεύετε να χάσετε τη ζωή σας ή τουλάχιστον τα λογικά σας.

Ανυπομονούσα τόσο να ξεκινήσω αυτή την όμορφη περιπέτεια που ένιωθα πως η 1η Μαΐου αργούσε να φτάσει. Βιαζόμουν να μάθω τα νέα ελληνικά για να ταξιδεύω χωρίς διερμηνέα και να κουβεντιάζω με τους ανθρώπους που θα συναντώ. Κάθε βράδυ, ο υπηρέτης μου, ο καλός μου Πέτρος, κατέβαινε στο δωμάτιό μου και μου έκανε μάθημα. Προχωρούσα γρήγορα γιατί τα νέα ελληνικά διαφέρουν από τα αρχαία μόνο κατά ένα σύστημα βαρβαρισμών το κλειδί των οποίων εύκολα βρίσκεις. Το θέμα

είναι να παραφθείρεις κατάλληλα τις λέξεις που μάθαμε στο γυμνάσιο· στον πυρήνα της γλώσσας δεν χρειάζεται να αλλάξεις τίποτα. Έλα εδώ, Πέτρο μου, του έλεγα πιάνοντάς τον από το μπράτσο. Πώς το λες αυτό; Μου ονομάτιζε διαδοχικά όλα τα μέρη του σώματός του, όλα τα έπιπλα του δωματίου μου· προχωρούσε με την τοπική του διάλεκτο σε ατέλειωτες επεξηγήσεις όπου προσπαθούσα να βγάλω άκρη· για να μην τα πολυλογώ, δύο μήνες έπειτα από αυτή την προπόνηση, ήξερα τη γλώσσα του τόσο καλά όσο κι εκείνος, δηλαδή τόσο άσχημα όσο κι εκείνος. Ίσως είμαι ο δέκατος Γάλλος στον οποίο δίδαξε ελληνικά, χωρίς ποτέ να μπορέσουν εκείνοι να του μάθουν έστω μια λέξη στα γαλλικά.

Όταν ο καθηγητής μου έμεινε ικανοποιημένος από μένα και μου έδωσε και δίπλωμα, ξεκίνησα την πορεία μου· αλλά ο Απρίλιος μόλις άρχιζε. Με συμβούλεψαν να δω λίγο, όσο θα περίμενα τον Μάιο, τα περίχωρα των Αθηνών, κι έφυγα για την Αίγινα με έναν αρχιτέκτονα της Ακαδημίας της Ρώμης, τον φίλο μου τον Γκαρνιέ, ο οποίος εργαζόταν τότε πάνω σε εκείνη την όμορφη αποκατάσταση που θαυμάσαμε πριν από μερικούς μήνες στο Μέγαρο των Καλών Τεχνών. Η Αίγινα απέχει μόλις έξι λεύγες από την Αθήνα, αλλά οι δρόμοι της είναι τόσο κακοί, τα καταλύματα τόσο άθλια, το φαγητό τόσο απελπιστικό όσο πουθενά αλλού στην Ελλάδα. Αποβιβαστήκαμε στο χωριό που είναι η πρωτεύουσα του νησιού· ο βαρκάρης μάς οδήγησε στην ταβέρνα της περιοχής με τις περισσότερες ανέσεις· «ανέσεις» είναι μια λέξη που δεν έχει το αντίστοιχό της στα ελληνικά. Φάγαμε βραδινό ανάμεσα σε λαϊκούς ανθρώπους που κοιτούσαν με περιέργεια τα ρούχα μας, τα πρόσωπά μας και την ομελέτα που μας ετοιμάζε ο υπηρέτης μας· κοιμηθήκαμε σε μια παράγκα πά-

νω στα στρώματα που είχαμε φέρει μαζί μας. Θέλει δεν θέλει ο ταξιδιώτης είναι προνοητικός: πρέπει να τα κουβαλά όλα μαζί του. Την επομένη το πρωί ξεκινήσαμε για τον ναό της Αίγινας, τον οποίο ο Γκαρνιέ έπρεπε να σχεδιάσει και να μετρήσει με την ψυχία του· όλες μας οι αποσκευές προχωρούσαν κι αυτές μαζί μας. Θέλαμε να βρούμε μια καλύβα κοντά στον ναό και να μην κουνηθούμε από εκεί για δεκαπέντε ή είκοσι μέρες. Ο Γκαρνιέ είχε σκάλες, χαρτόνια, σανίδες πλυσίματος, κι οι δύο μαζί στρώματα πάχους λίγων εκατοστών, δύο κουβέρτες, ρύζι, ζάχαρη, καφέ, πατάτες και άλλες πολυτέλειες που δύσκολα βρίσκεις στην πρωτεύουσα.

Κατά το ξημέρωμα, οι Αιγινίτες παρακολούθησαν ένα ενδιαφέρον θέαμα. Είχαμε πάρει δύο άλογα για τις αποσκευές: το ένα ήταν μονόφθαλμο και κουβαλούσε τις σκάλες· το άλλο διέθετε όλα τα προσόντα ενός αλόγου, και του εμπιστευτήκαμε έτσι τα στρώματα, τα φαγώσιμα και όλες μας τις ελπίδες. Ήταν περήφανο για τη δουλειά του και περπατούσε με βήμα πηδηχτό. Αλλά εκείνο που κουβαλούσε τις σκάλες, είτε επειδή ξαφνιάστηκε έτσι που βρέθηκε φορτωμένο είτε από ζήλια για τον συνοδοιπόρο του που δεν ήταν τόσο φορτωμένος, είτε λόγω εκείνης της προκατάληψης που μας κάνει να περιφρονούμε τις ταπεινές αλλά χρήσιμες υπηρεσίες, το μόνο που αποζητούσε ήταν να ξεφορτωθεί το φορτίο που του είχαμε αναθέσει ως ένδειξη της εμπιστοσύνης μας. Έπεφταν πρώτα η σκάλα και μετά εκείνο – πάνω στα σπίτια, πάνω στους τοίχους, πάνω στους περαστικούς. Το αφεντικό του ακολουθούσε από κοντά και τότε το κέντριζε άγρια με την άκρη μιας υπέροχης μπλε ομπρέλας, τότε το τραβούσε πίσω από το πόδι μιας σκάλας, τότε το έστριβε δεξιά κι αριστερά χρησιμοποιώντας τη σκάλα σαν τιμόνι. Δυο γαϊδούρια που θα τα είχαμε για

υποζύγια μάντεψαν εγκαίρως ότι ο δρόμος θα ήταν κοπιαστικός· εκμεταλλεύτηκαν τη σύγχυση για να το σκάσουν και να οχυρωθούν σε ένα σπίτι τόσο καλά που τα αφήσαμε εκεί τελικά. Η ομάδα μας μειώθηκε έτσι σε επτά μέλη τα δύο από τα οποία ήταν τα άλογα. Κάθε ζώο είχε τον οδηγό του, έτσι συνηθίζεται· όταν νοικιάζεις ένα ζώο πάει και ο άνθρωπος μαζί. Οι σκάλες πήγαιναν μπροστά, ακολουθούσαν οι αποσκευές, μετά ο Γκαρνιέ με το μακρύ μπαστούνι του, πίσω εγώ με το τουφέκι μου, και τέλος ο υπηρέτης με τα χαρτόνια και τα χαρτιά μας. Σε κάθε στροφή του δρόμου το μονόφθαλμο και στριμμένο άλογο μας έκανε τα κόλπα του· ο σύντροφός του, που είχε αγανακτήσει, αρνιόταν να περπατήσει, και τότε η μπλε ομπρέλα έκανε καλά τη δουλειά της· οι οδηγοί έβγαζαν μια ένρινη κραυγή για να αναγκάσουν τα ζώα τους να προχωρήσουν· τα σκυλιά του τόπου, που δεν είχαν συνηθίσει να βλέπουν караβάνια, γάβγιζαν όσο πιο πολύ μπορούσαν· οι γυναίκες έτρεχαν στο κατώφλι τους, τα κορίτσια στα παράθυρά τους και μας περιγελούσαν κατάμουτρα. Χάρη στον ζήλο των οδηγών μας δεν χρειαστήκαμε πάνω από μισή ώρα για να διασχίσουμε την πόλη, που είναι μεγάλη σαν την οδό Πουατιέ·⁷ οι κάτοικοι όμως θα θυμούνται για καιρό αυτή τη μέρα την τόσο πλούσια σε συγκινήσεις, και αν ποτέ η Αίγινα αποκτήσει τη δική της ιστορία το πέρασμά μας θα αφήσει εποχή.

Το χωριό που αφήναμε πίσω μας βρισκόταν δύο ώρες μακριά από τον ναό, αν πήγαινε κανείς με τα πόδια· με το άλογο χρειάζεται λίγο περισσότερο. Από κει να καταλάβετε πόσο καλοί είναι οι δρόμοι! Αλλά ο δρόμος αυτός παρουσιάζει τέτοια ποικιλία που και όλη σου τη ζωή να τον περπατάς δεν θα βαρεθείς: τη μια ακολουθεί την άγρια και απότομη πλαγιά ενός βουνού· την άλλη κατεβαίνει μέσα σε τεράστιους χειμάρρους με δέντρα όλων των

ειδών και σπαρμένους με μεγάλα αγριολούλουδα που οι κήποι μας θα ζήλευαν. Κάποιες τεράστιες συκιές περιστρέφουν τα δυνατά τους μπράτσα ανάμεσα στις αμυγδαλιές με το μακρόστενο φύλλωμα· εδώ κι εκεί συναντάμε πορτοκαλιές σε ένα βαθύ πράσινο χρώμα, πεύκα που τα κοκκίνισε ο χειμώνας, κυπαρίσσια σε σχήματα περίεργα· και κατά διαστήματα, ο βασιλιάς των δέντρων, ο φοίνικας, να σπκώνει το αχτένιστο κεφάλι του. Χρυσώστε όλο το τοπίο με μια πλατιά ηλιαχτίδα· σπείρετε παντού ερείπια αρχαία και τωρινά, εκκλησίες σε όλες τις κορυφές, τούρκικα σπίτια σε όλες τις πλαγιές, τετράγωνα σαν πύργους, με ταρατσες στην οροφή, και καλοασπρισμένα με ασβέστη· στους δρόμους γαιδούρια που κάμποσα μαζί μεταφέρουν ολόκληρες οικογένειες· στους αγρούς κοπάδια πρόβατα· στους βράχους κοπάδια κατσίκες· εδώ κι εκεί κάποιες αδύνατες αγελάδες ξαπλωμένες με την κοιλιά στο χώμα να κοιτούν τον ταξιδιώτη με τα μεγάλα απορημένα μάτια τους· και παντού το τραγούδι των κορυδαλλών, που ανεβαίνουν ψηλά στον αέρα λες και θα σκαρφαλώσουν στον ήλιο· παντού το αδιάκριτο κουβεντολόι των κοτσουφιών που χαίρονται να βλέπουν το αμπέλι να μεγαλώνει, και εκατοντάδες πουλιά κάθε είδους να μαλώνουν φωνάζοντας για μια γουλιά δροσιάς που ο ήλιος ξέχασε να πει. Ξαναείδα πολλές φορές αυτό τον όμορφο δρόμο, και παρόλο που παραπατάς πάνω στις πέτρες, που γλιστράς πάνω στα βράχια, που βρέχεις τα πόδια στα ρυάκια, θα ήθελα και πάλι να τον διαβώ.

Ποια είναι η Ελλάδα του Αμπού; Κατ' αρχάς ανήκει σ' αυτή τη γενιά των μορφωμένων Γάλλων που έβλεπαν την Ελλάδα σαν όνειρο. Απογοιτεύεται από την πραγματικότητα όταν ξυπνάει από το όνειρό του; Η καθαρότητα της ματιάς του, η διαύγεια δεν προδίδει απογοήτευση... Ο Αμπού μάς έχει κληροδοτήσει μια από τις πιο καθαρές και διαυγείς περιγραφές της χώρας μας, και του λαού μας, στα πρώτα βήματα της σύγχρονης Ιστορίας της. Και παρατηρήσεις λεπτές που μπορεί να του κόστισαν σε δημοφιλία στα μέρη μας, αποτελούν όμως ένα πρώτης τάξεως υλικό για τη δική μας αυτογνωσία.

από τον πρόλογο του Τάκη Θεοδωρόπουλου

Το εμβληματικό έργο του Εντμόντ Αμπού για την Ελλάδα του 19ου αιώνα κυκλοφόρησε το 1855 και ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Η κοινωνία, η οικονομία, η θρησκεία, η διοίκηση, η πολιτική, τίποτε δεν μένει στο απυρόβλητο από την οξυδερκή ματιά και την καυστική πένα του γάλλου περιηγητή.

Για αρκετά χρόνια το έργο του Αμπού θεωρούνταν έως και συκοφαντικό. Πλέον όμως η κριτική αναγνωρίζει το πνεύμα του συγγραφέα: Πρόκειται για τη ματιά ενός φιλέλληνα που δεν μπορεί παρά να εντοπίσει τα αντιφατικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας, χωρίς να παραγνωρίζει τα επιτεύγματα αλλά και χωρίς να αγνοεί τα ελαττώματα.

Ένα μοναδικό ιστορικό ανάγνωσμα που καταφέρνει να παραμένει επίκαιρο, χάρη στις αναπόφευκτες συγκρίσεις με τη σημερινή εποχή.

ISBN 978-618-03-0871-6

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 80871